

Суходольська А. А.,

кандидат юридичних наук, старший викладач

Національного авіаційного університету

ORCID: 0000-0002-5794-9167

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL SCIENCE
IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW**

У статті надано аналіз особливостей розвитку юридичної науки в Україні в умовах протидії російській воєнній агресії, яка обумовила соціальні, демографічні, економічні, політичні зміни у суспільстві, відповідні зміни в організації освіти та юридичної науки, представники якої намагаються осмислити нові суспільні реалії, виробити необхідні пропозиції щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності та національної безпеки країни, методологію сучасного і після воєнного політико-правового розвитку України. Стверджується, що правова система України під час воєнного стану зазнала глибокої трансформації, що супроводжувалося ухваленням нормативно-правових актів надзвичайного характеру, спрямованих на визначення особливостей правового режиму воєнного стану, захист держави і суспільства, стабілізацію правопорядку та забезпечення верховенства права. Авторка констатує значимість ряду наукових конференцій з питань протидії російській воєнній агресії в Україні, завдяки чому забезпечено поширення інформації про воєнні злочини російської армії та особливості ведення російської війни проти Українського народу, яка супроводжується нищенням не тільки воєнних, але й житлово-цивільних, природоохоронних, санітарно-захисних, водоохоронних, природозаповідних об'єктів, що дозволило назвати таку форму ведення війни екоцидом. У статті також проаналізовано окремі публікації, що дозволило стверджувати, що публічні виступи вчених-правників у засобах масової інформації та на численних конференціях з питань розвитку права в умовах воєнного стану можна умовно поділити на декілька груп: наукові праці монографічного (узагальнюючого) характеру, присвячені фундаментальним проблемам права та розвитку національного законодавства в умовах воєнного стану; наукові розвідки, включенні до збірників матеріалів наукових і науково-практичних конференцій; окремі публікації в наукових журналах, здебільшого галузево-правового характеру. Надано також короткий огляд останніх публікацій та зроблено висновки про те, що в умовах воєнного стану вагомим залишається потреба у науково-теоретичному обґрунтуванні проблем виконання повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування, захисту прав і свобод людини і громадянина, захисту національної та екологічної безпеки, визначення складу та проблем фіксації воєнних злочинів, що мало би об'єктивно зумовлювати зміни у законодавстві та практиці його реалізації.

Ключові слова: юридична наука, особливості російської воєнної агресії в Україні, завдання науки в умовах воєнного стану.

The article provides an analysis of the peculiarities of the development of legal science in Ukraine in the conditions of counteraction to russian military aggression, which caused social, demographic, economic, political changes in society, corresponding changes in the organization of education and legal science, whose representatives are trying to understand new social realities, develop the necessary proposals regarding the protection of sovereignty and territorial integrity and national security of the country, the methodology of modern and post-war political and legal development of Ukraine. It is claimed that the legal system of Ukraine during the martial law underwent a deep transformation, which was accompanied by the adoption of normative legal acts of an extraordinary nature, aimed at defining the peculiarities of the legal regime of martial law, protecting the state and society, stabilizing the legal order and ensuring the rule of law. The author notes the importance of a number of scientific conferences on countering russian military aggression in Ukraine, thanks to which the dissemination of information about the war crimes of the russian army and the peculiarities of the russian war against the Ukrainian people, which is accompanied by the destruction of not only military, but also residential and civilian, environmental protection, sanitary – protective, water protection, nature reserve objects, which made it possible to call this form of waging war ecocide. The article also analyzed individual publications, which made it possible to state that the public speeches of legal scholars in the mass media and at numerous conferences on the development of law under martial law can be conventionally divided into several groups: scientific works of a monographic (generalizing) nature, devoted to fundamental problems of law and the development of national legislation in the conditions of martial law; scientific intelligence, included in collections of materials of scientific and scientific-practical conferences; individual publications in scientific journals, mostly of a branch-legal nature. A brief review of the latest publications was also provided and conclusions were drawn that, in the conditions of martial law, there remains a strong need for

scientific and theoretical substantiation of the problems of the exercise of powers by state authorities and local self-government bodies, the protection of human and citizen rights and freedoms, the protection of national and environmental security, determination of the composition and problems of recording war crimes, which should objectively lead to changes in the legislation and practice of its implementation.

Key words: *legal science, peculiarities of Russian military aggression in Ukraine, tasks of science under martial law.*

Російська агресивна війна проти України породила як нову правову реальність всередині правової системи України, так і нову міжнародно-правову реальність, оскільки діями російської армії та військово-політичного керівництва держави було брутально порушено цілий ряд міжнародних договорів та угод. Відповідно, сучасні реалії воєнного стану зумовили нові виклики для України, обумовили соціальні, демографічні, економічні, політичні зміни у суспільстві, а героїчна оборона Українського народу та Збройних Сил України виявилися значними факторами, які посилили місце і роль України на міжнародній арені. Ці обставини також сприяли відповідним змінам в організації освіти та юридичної науки, яка прагне осмислити нові суспільні реалії, виробити необхідні новели захисту суверенітету і територіальної цілісності та національної безпеки країни, методологію сучасного і після воєнного політико-правового розвитку України.

У таких обставинах створилися нові передумови діалогу між державою і громадянським суспільством, змінилися запити на участь науки у вирішенні насущних проблем життя країни. Ці проблеми можуть бути відповідно структуровані і подані наступним чином:

Представники юридичної науки стали членами Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України, за участю вчених було створено ряд робочих груп, які готували проекти законодавчих актів, надавали експертні висновки щодо проектів законів, які вносилися до Парламенту суб'єктами законодавчої ініціативи відповідно до статті 93 Конституції України.

Загалом, правова система України під час воєнного стану зазнає глибокої трансформації, одним із помітних результатів якої стала підготовка та прийняття низки нормативно-правових актів надзвичайного (екстраординарного) характеру, що були спрямовані на визначення особливостей правового режиму воєнного стану, захист держави і суспільства за екстраординарних умов воєнних дій, урегулювання найважливіших суспільних відносин та стали частиною системи законодавства України, завдяки чому вона набула спроможності стабілізувати правопорядок та забезпечити режим законності і верховенства права.

Всього за 2022–2023 роки в Україні було проведено більше 100 міжнародних та загальноукраїнських конференцій, присвячених політико-правовим проблемам воєнного часу, у роботі яких брали участь українські і зарубіжні вчені, громадські діячі, представники преси, Парла-

менту та органів виконавчої і судової влади. Організаторами конференцій виступили як державні органи, так і навчальні заклади та громадський сектор. Достатньо сказати, що тільки така давня громадська організація, як Асоціація українських правників за цей період взяла участь в організації та проведенні близько 30 наукових і науково-практичних конференцій разом із Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ. До їх проведення долучилися і зарубіжні навчальні заклади із Польщі, Португалії, Литви. В окремих із таких конференцій брали участь представники більше 20 країн. Керівництво та члени Асоціації виступили на багатьох конференціях за кордоном, у тому числі в Австралії, Польщі, Литві, Португалії, ФРН, Словаччини та інших країнах.

Тематика конференцій охоплювала практично всі суттєві науково-теоретичні та прикладні аспекти розвитку права та юридичної науки України в умовах воєнного стану, національні та міжнародно-правові проблеми, пов'язані із подоланням наслідків російської збройної агресії проти України, досвід реалізації новел законодавства в умовах воєнного стану, відображали ступінь опанування оновленим законодавством у практичній діяльності правоохоронних органів, інших державних органів та їх посадових осіб. Завдяки такій діяльності було забезпечено посилення мобілізації наукового середовища на вирішення проблем, пов'язаних із війною, забезпечено формування наукового фронту протидії російській воєнній агресії, поширення інформації про воєнні злочини російської армії на території України та особливості ведення російської війни проти Українського народу, яка супроводжується нищенням не тільки воєнних, але й житлово-цивільних, природоохоронних, санітарно-захисних, водоохоронних, природозаповідних об'єктів, що дозволило назвати таку форму ведення війни екоцидом.

Стрімкий розвиток національного законодавства упродовж 2022 року в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні обумовив зворотній вплив на розвиток юридичної науки, зокрема, охоплення ґрунтовними науковими узагальненнями тих складних правових реалій, що вже склалися в умовах воєнного стану, так і до осмислення й прогнозування тенденцій правового розвитку країни на перспективу.

При цьому, публічні виступи вчених-правників у засобах масової інформації та на численних конференціях з питань розвитку права

в умовах воєнного стану можна умовно поділити на декілька груп:

1) наукові праці монографічного (узагальнюючого) характеру, присвячені фундаментальним проблемам права та розвитку національного законодавства в умовах воєнного стану;

2) наукові розвідки, включенні до збірників матеріалів наукових і науково-практичних конференцій;

3) окремі публікації в наукових журналах, здебільшого галузево-правового характеру.

З першої групи наукових публікацій слід насамперед виокремити фундаментальне чотиритомне видання *«Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану»*, підготовлене колективом учених Інституту законодавства Верховної Ради України (сьогодні це Дослідницька служба Верховної Ради України), присвячене висвітленню законодавчого забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану. Так, у першому томі видання розкрито особливості законодавчого регулювання державної політики, інституційні механізми її реалізації, а також правові гарантії забезпечення правопорядку в Україні. У другому томі видання проаналізовано галузевий та регіональний аспекти економічної безпеки, визначено ризики і виклики економічної безпеки та шляхи їх подолання, розкрито механізми стимулювання бізнесу й забезпечення фінансової стабільності в Україні. У третьому томі видання розглянуто соціогуманітарні та психологічні аспекти державотворення, охарактеризовано особливості законодавчого забезпечення та реалізації прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. У четвертому томі видання подана загальна характеристика юридичної відповідальності за воєнні злочини, розкрито особливості притягнення до відповідальності за воєнні злочини та злочини, суміжні з воєнними, виокремлено специфіку притягнення до відповідальності за скоєння воєнних злочинів за міжнародним гуманітарним правом та законодавством України.

Варто згадати вихід монографії проф. Василя Костицького *«Поділ влади у контексті теолого-соціологічного праворозуміння (Нариси правової теорії)»* (Видавничий Дім «Гельветика», Одеса, 2023. 192 с.) [6], у якій на підставі нового підходу до розуміння права, поєднання теологічного і соціологічного підходів та визнання Божественного промислу у творенні права, навколо якого держава і суспільство формують правову систему, запропонована нова теорія поділу влади, заснована на визнанні Українського народу суб'єктом влади і суб'єктом права, який створює представницьку систему влади (органи законодавчої влади, місцевого самоврядування та інститут президентства), а останні втворюють систему органів виконавчої і судової влади, атестаційних та контрольних-наглядових органів

влади. Останні акумулюють у своїх повноваженнях не тільки контрольні-наглядові, але й безпекові функції, мають бути підконтрольними президенту та підзвітні парламенту, що надає можливість забезпечувати ефективний захист суверенітету і національної безпеки держави.

До числа узагальнюючих наукових робіт юридичного профілю слід віднести також наукові роботи з проблематики юридичної відповідальності як чільного правового інституту в умовах воєнного стану. Серед них виокремлюються такі, як *«Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя»* (Київ : Норма права, 2022. 278 с.); Буряк О. О., Букреєв О. І., Олейніков Д. О., Членов М. В. *«Колабораційна діяльність : загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця»*. (Харків : Право, 2022. 98 с.); *«Воєнні» новели Кримінального кодексу України : правотворчі та правозастосовчі пролеми : монографія»* (Київ : Норма права, 2022. 244 с.).

У цих роботах ґрунтовно проаналізовані закони, якими внесено понад 20 змін до Кримінального Кодексу України (надалі – КК), серед яких: 1) нова обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, – виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 431 КК) і виключення кримінальної відповідальності цивільних осіб за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України; 2) визнання воєнного та надзвичайного стану обставинами, що впливають на кваліфікацію (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 113, ст. 1142, частини четверті статей 185–187, 189, 191, ч. 3 ст. 2012, ч. 5 ст. 361 КК); 3) криміналізація нових суспільно небезпечних діянь і диференціація кримінальної відповідальності за наявні посягання шляхом доповнення КК статтями 111-1 *«Колабораційна діяльність»*, 111-2 *«Пособництво державі-агресору»*, 114-2 *«Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»*, 201-2 *«Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги»*, 435-1 *«Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю»*, 436-2 *«Виправдовування, визнання правомірною, заперечення російської збройної агресії проти України, глорифікація її учасників»*; 4) посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комуні-

каційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 КК).

В. Горбалінський та В. Задала у статті «Доступ до правосуддя в умовах воєнного стану» акцентують, що в умовах воєнного стану існує багато небезпек для суддів та інших працівників юстиції. Сучасна епоха пропонує багато можливостей для безпечного обміну документами та відвідування судових засідань у режимі відеоконференції, що дозволяє розширити судовий захист як ніколи раніше. Кодекс адміністративного судочинства України дозволяє проведення слухань у режимі відеоконференції з дозволу сторін, а також обмін електронними документами. Ці досягнення краще підтримують роботу адміністративної юрисдикції, оскільки дозволяють учасникам процесу давати дозвіл на судові засідання у режимі відеоконференції. Держава зобов'язана забезпечити, щоб доступ до правосуддя не був обмежений воєнним станом, і може це зробити, використовуючи електронний документообіг, дозволивши судові засідання в режимі відеоконференції з використанням електронного підпису учасників процесу. Роботу адміністративних судів можна аналізувати в умовах воєнного стану. Суддя може брати участь у відеоконференції, дистанційно сидіти на судовому засіданні у небагатьох випадках, якщо є реальні та жорсткі перешкоди для доступу до кабінету [1].

В. Костицький у статті «Протидія екоциду як складова міжнародно-правового екологічного імперативу та ухвалення Екологічної Конституції Землі» розглядає соціолого-правові проблеми становлення і розвитку екологічної держави. Основою цього процесу автор називає формування міжнародного еколого-правового імперативу, а ознаками – взаємне «перетікання» прогресивних еколого-правових ідей між національним та міжнародним екологічним правом, до яких включає ідею сталого розвитку, питання про захист клімату, гарантій екологічних прав і свобод людини, пропозиції щодо формування екологічної держави. Ще одна ознака нового екологічного мислення – конституційне закріплення в ряді країн природного права людини на життя та на сприятливе для життя довкілля. У результаті конституювання екологічних прав і свобод людини збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь стає спільним обов'язком держави, громадянського суспільства і людини. Питання збереження життєвого середовища людини у статті трактується як суспільне визнання та закріплення у конституції екологічної функції держави. Утвердження екологічної функції держави як умови реалізації її екологічної політики визначається у якості основи формування нової моделі держави, яку автор називає екологічною державою. Аналізуються проблеми виникнення екологічної функції держави та її конституційного закріплення.

Зазначене вище дає підстави автору твердити про необхідність формування екологічної держави. У статті наводяться та коротко характеризуються ознаки екологічної держави, а також досліджуються проблеми реалізації екологічного обов'язку держави перед суспільством, обґрунтовується висновок про необхідність розглядати зобов'язання держави перед громадянським суспільством щодо забезпечення права людини на сприятливе навколишнє природне середовище як складову верховенства права. Встановлено, що забезпечення екологічних прав і свобод, перш за все, основного права людини на сприятливе довкілля, визначає зміст, спрямованість та сучасність держави.

Автор доводить, що екоцид є системним порушенням стану та рівноваги довкілля шляхом обширного знищення або забруднення земель та інших природних ресурсів, у тому числі об'єктів природно-заповідного фонду, руйнування еколого-небезпечних підприємств, природних джерел забезпечення життєдіяльності людини. Екоцид визнається системне цілеспрямоване нищення життєвого довкілля, безпечних умов для життя і здоров'я людини та інших живих організмів, існування неживих природних ресурсів та масове порушення вимог щодо їх охорони і використання [2].

Ю. Гришина та Г. Чанишева у статті «Основні тенденції розвитку трудового права в умовах воєнного стану» доводять, що в умовах воєнного стану трудове законодавство залишається гарантією забезпечення трудових прав працівників і роботодавців і не змінює своєї сутності, суспільної значущості та соціального призначення. На підставі аналізу змісту законодавчих актів, прийнятих в умовах воєнного стану, виокремлено такі основні тенденції розвитку сучасного трудового права в особливий період: 1) встановлення певних обмежень і особливостей організації трудових відносин із додержанням мінімальних трудових гарантій; 2) посилення захисту трудових прав працівників і гарантій їх здійснення; 3) посилення гнучкості правового регулювання трудових відносин, мобільності працівника при здійсненні права на працю; 4) розширення договірних засад регулювання трудових відносин [3].

Я. Свічкарьова, А. Ланіна у статті «Деякі питання застосування праці жінок в умовах воєнного стану» проаналізували історичні аспекти розвитку законодавства щодо гарантій трудових прав жінок; наголошено, що норми міжнародного права стосовно цих питань містять заборону використання жіночої праці на важких роботах, роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці. Авторками висвітлено думки фахівців щодо застосування праці жінок на важких роботах, роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці; зазначено, що необхідно створити відповідні умови для праці

жінок, враховуючи їх фізіологічні особливості та соціальну роль в суспільстві. Згадано, що заборону застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах введено небезпідставно. В статті використано висновки медичних досліджень, в яких вказано які саме негативні наслідки для жіночого організму можуть настати в результаті роботи зі шкідливими та небезпечними умовами праці. У статті зроблено висновки про те, що застосування праці жінок на важких роботах може призвести до негативних наслідків як для самих жінок, так і для держави в цілому, а тому доцільно зберегти гарантії трудових прав жінок, а саме заборону застосування їх праці на важких роботах, роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, навіть у період воєнного стану [4].

О. Баїк «Здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні: правовий аналіз» доводить, що в умовах воєнного стану в Україні серед усіх нагальних проблем, які потребують вирішення, є належне здійснення господарської діяльності, що сприяє функціонуванню економіки нашої країни. Зазначено, що діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, розуміється як господарська діяльність. Вказано на те, що оскільки в Україні триває воєнний стан, введений із початком російської війни проти України, то й господарська діяльність в нашій країні здійснюється із застосуванням норм законодавства, яким визначено порядок її здійснення в умовах воєнного стану. Проаналізовано низку положень нормативно-правових актів, які спрямовано на функціонування сфери господарювання в умовах воєнного стану, а саме: Закон України від 12 травня 2015 р. «Про правовий режим воєн-

ного стану», Закон України від 3 березня 2022 р. «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану», План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р та інші [5].

Висновки. В умовах воєнного стану і досі вагомою залишається потреба у науково-теоретичному обґрунтуванні проблем виконання повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування, захисту прав с і свобод людини і громадянина, охорони довкілля, захисту національної та екологічної безпеки, визначення складу та проблем фіксації воєнних злочинів, спрямування правотворчих зусиль на соціально-правовий захист особи, суспільства і держави від наслідків російської збройної агресії, орієнтації національного права на загально-соціальні, публічно значимі цілі в умовах збереження безпосередньої загрози державному суверенітету та територіальній цілісності держави, навіть за умови збереження нормативної невизначеності щодо напрямів правового розвитку України, зумовленої непередбачуваністю динаміки бойових дій і незавершеністю російської агресії.

Зазначене об'єктивно зумовлюватиме і подальші значні зміни у законодавстві та практиці його реалізації як у найближчій, так і у більш віддаленій перспективі, але за умови, що характер і напрями таких змін не можуть дезавувати конституційно проголошений політико-правовий курс на побудову в Україні демократичної правової соціальної державності, розвиток добросусідських відносин та європейську інтеграцію держави.

Список використаних джерел:

1. Горбалінський В., Задаля В. Доступ до правосуддя в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 263–265.
2. Костицький В. Протидія екоциду як складова міжнародно-правового екологічного імперативу та ухвалення Екологічної Конституції Землі. *Екологічне право*. 2022. № 1-2. С. 34–41.
3. Гришина Ю., Чанишева Г. Основні тенденції розвитку трудового права в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Серія : Право. Вип. 71. С. 376–381.
4. Свічкарьова Я., Ланіна А. Деякі питання застосування праці жінок в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 197–199.
5. Баїк О. Здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні : правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 173–176.
6. Василь Костицький. Поділ влади у контексті теолого-соціологічного праворозуміння (Нариси правової теорії). Видавничий Дім «Гельветика», Одеса, 2023. 192 с.